

Key words: Crisis, transformation, experiencing, career, personality relations, spiritual development, projection.

Shevchuk Iryna Volodymirivna. graduate student. Institute of psychology of the name of Gramme. S Kostyuka NAPN Ukraine. Kyiv, Ukraine, jahn88@mail.ru

УДК 316.6:159.922.62

Спицька Л.В.

аспірант кафедри практичної психології Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ЇХ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЮ У ЗАКЛАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розкрито вплив соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на процес їхньої ресоціалізації у закладах соціальної реабілітації. Встановлено, що досліджувані мають різні ступені соціальної адаптації, які проявляються в порушеннях відносин з найближчим соціальним оточенням, правил поведінки і діяльності. Показано, що комплексність дії на неповнолітніх з делінквентною поведінкою має полягати як в урахуванні ступеня їхньої соціальної адаптації, так і в тому, що в психокорекційній роботі повинні застосовуватися різноманітні поєднання індивідуальних і групових тренінгів з метою виходу на самотренінг: програвання ситуацій позитивної взаємодії і спілкування; виконання різних ролей для знаходження способів, що редукують прояви делінквентної поведінки; створення психологічного клімату, який би спонукав до взаємодії при опорі на виявлені позитивні якості досліджуваних; створення ситуацій очікування позитивних для кожного учасника результатів діяльності, спілкування тощо. Джерел - 5.

Ключові слова: неповнолітні, соціальна адаптація, ресоціалізація, соціально-психологічні особливості, заклади соціальної реабілітації.

Постановка проблеми. У сучасній дійсності складний процес трансформації суспільного розвитку і радикальних перетворень пов'язаний кризою багатьох сфер життєдіяльності, що в першу чергу позначилося на найбільш незахищених членах суспільства – дітях [1; 3; 5 та ін.]. Найявністю підліткової злочинності – один із яскравих показників цієї кризи [2; 4 та ін.]. Пряма залежність між соціально-економічними показниками життя суспільства і рівнем підліткової злочинності досить очевидно проявляється у відповідні історичні періоди часу. Життя сучасних неповнолітніх у реабілітаційних закладах закритого типу багато в чому нагадує існування їхніх історичних попередників - це стресові ситуації, ворожість і агресивність відносно суспільства. Такі неповнолітні є потенційними носіями насильства, суїциду. У структурі їх злочинності зростає питома вага злочинів, спрямованих проти особистості, що характеризуються особливою жорстокістю і садизмом. У ситуації, що склалася, ефективність заходів залежить від розробки науково-обґрунтованої системи з профілактики підліткової злочинності і методів роботи з даною категорією дітей. При створенні такої системи необхідне відродження психологічної, історико-педагогічної спадщини з її традиціями і досвідом виховання, які дотепер залишаються недостатньо затребуваними. П.П. Блонський, О.М. Граборов, А.Б. Залкінд, Н.К. Крупська, В.І. Куфаєв, А.С. Макаренко, Н.І. Озерецький, В.Ф. Одоєвський, К.Д. Ушинський та ін. виявили причини, фактори, закономірності роботи з неповнолітніми правопорушниками, зокрема з

безпритульними, і створили систему з подолання та профілактики злочинності та безпритульності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури дозволив виділити основні напрямки сучасних досліджень з означеної проблеми: сучасні аспекти соціальної дезадаптації, чинники та умови її прояву, діагностика, форми і методи профілактики і корекції (Б. Н. Алмазов, С. А. Беличева, В. Г. Бочарова, Л. А. Грищенко, В. М. Гуров, І. В. Дубровіна, Т. Д. Марцинковська, Т. Д. Молодцова, В. Г. Степанов); виявлення причин відхилень у поведінці, пошук шляхів і засобів з його попередження (В. Г. Баженов, Ю. В. Гербеєв, Н. Є. Завацька, С. А. Завражин, М. В. Квітковський, Н. О. Коваль, Є. Г. Костяшкін, Г. П. Медведєв, І. А. Невський, А. І. Островський, Є. І. Петухов, В. О. Попов, С. Д. Раєвська); активізація корекційно-реабілітаційної роботи в навчальних закладах інтернатного типу з дезадаптованими дітьми і підлітками (І. П. Башкатов, Ю. В. Гербеєв, В. М. Литвишків, Н. І. Махіборода, І. А. Невський, В. І. Чередниченко). Дослідження А. В. Гоголевої, Ю. А. Клейберга, А. М. Нечасвої, Є. Г. Слущького свідчать про те, що в даний час активізується робота в цьому напрямку.

Однак незважаючи на всебічне її висвітлення, питання, пов'язані з вивченням соціально-психологічної складової процесу ресоціалізації неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації, вивчені недостатньо, що потребує додаткових досліджень в цій галузі соціальної теорії та практики. Труднощі в організації психологічної діяльності з неповнолітніми в таких закладах свідчать про недосконалість науково-методичного забезпечення в роботі в їхній ресоціалізації та породжують протиріччя між потребою адаптації правопорушників до умов закритих навчальних закладів і недостатньою розробленістю змістовно-технологічних компонентів соціально-психологічної діяльності. Це неминуче супроводжується пошуком психологічних умов, здатних підвищити ефективність процесу ресоціалізації неповнолітніх в умовах навчальних закладів закритого типу.

Враховуючи актуальність, практичну значущість і недостатню теоретичну розробленість означеної проблеми, було визначено проблематику дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити вплив соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на процес їхньої ресоціалізації у закладах соціальної реабілітації.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Об'єкт дослідження – процес ресоціалізації неповнолітніх в умовах закладів соціальної реабілітації. Предмет дослідження – вплив соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на процес їхньої ресоціалізації у закладах соціальної реабілітації.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становили: концепції розвитку психіки і особистості в діяльності (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. О. Роменець, С. Л. Рубінштейн); становлення особистості в онтогенезі (Г. О. Балл, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Ю. О. Бохонкова, Л. В. Вереїна, В. О. Моляко, Т. М. Титаренко, Д. І. Фельдштейн, Н. В. Чепелева та ін.); погляди на природу особистісних відхилень та дослідження з проблем психологічної корекції підлітків (О. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, С. О. Гарькавець, С. В. Дворяк, Е. Г. Едемільер, Н. Є. Завацька, О. С. Кочарян, А. Є. Лічко, Н. Ю. Максимова, Т. С. Яценко та ін.).

Методи дослідження: спостереження, бесіда, констатувальний експеримент, тестування (шкала дезадаптації Р. Стотта, 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла, тест тривожності Ханіна-Спілбергера, опитувальник акцентуацій характеру Леонгарда-Шмішека, проективна методика «Дерево», тест руки Е. Вагнера).

Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу показав, що їх соціальна дезадаптація є психологічним

феноменом, що виражається в неадекватній поведінці, обумовленій деформацією реакцій організму, психіки на внутрішні і зовнішні стимули, а також установок, ціннісних орієнтацій, спрямованості особистості. Структуру дезадаптації особистості ми виводимо на основі узагальнення різних концепцій поведінки і мотивації поведінки, діяльності, спілкування, пізнання. Структуру прояву дезадаптованості особистості в конкретних ситуаціях визначають рівень залученого в її конструювання внутрішнього стану організму, психологічних чинників, інтенсивність зовнішніх чинників, генетичний та індивідуальний досвід. Визначення структурних складових соціальної адаптації показало таке. На психічному рівні, якщо розглядати адаптивну поведінку як форму прояву активності суб'єкта, то як структурні елементи її прояву можна розглядати цільові, мотиваційні й інструментальні основи активності, потреби, мотиви, цілі, установки, психічні стани. На соціальному рівні структурними елементами адаптації є особливості в структурі особистості і соціально-рольової активності. Що стосується психофізіологічних структурних складових активності індивіда, які характеризують нейрофізіологічні особливості нервової системи, то у випадках прояву активності в адаптивній поведінці вони, напевне, здатні визначати динамічні прояви адаптивності в різних сферах життєдіяльності особистості: моторній, інтелектуальній, вольовій, спілкування.

У результаті констатувального експерименту було встановлено, що підлітки мають різні ступені соціальної адаптації, які виявляються в порушеннях відносин з найближчим соціальним оточенням, правил суспільної поведінки, трудової діяльності. Всі ці разом узяті прояви і стан здоров'я в результаті вказують на ступінь соціальної дезадаптації вихованців (I – 10%, II – 26%, III – 64%): помірний (I ступінь) – підлітки з нормальним рівнем адаптації (10%). Тотальний (II ступінь) – підлітки з нестійкою адаптацією (26%). Такі досліджувані відрізняються затримкою фізичного і психічного розвитку, обмеженістю соціальних контактів, нестабільністю емоційних зв'язків. Знижено такі показники, як увага, інтерес. У відносинах з оточуючими мало відкритості, дружельюбності, часті прояви агресивності, тривожності. Підлітки виявляють упертість, недовіру, замкненість, брехливість, заздрість. Властива реакція «емоційного відторгнення». У досліджуваних сформовано почуття неповноцінності, відсутня ініціатива, вузький світогляд, розвинена хитрість, звичка до побоїв. Поведінка відрізняється нестійкістю, недостатнім самоконтролем. Деструктивний (III ступінь) (64%) – підлітки зі стійким порушенням адаптації, що позначається на навчанні, особливостях поведінки; спостерігаються невисокий рівень соціальної адекватності поведінки, проблеми в міжособистісному спілкуванні, відсутність комунікативних навичок, вміння будувати позитивні відносини з оточуючими. Низькі показники за фактором емоційної стійкості відображають загальну емоційну незрілість; невміння організувати інтелектуальну діяльність. Спостерігається затримка психічного розвитку, що виявляється у незрілості їхньої емоційно-вольовій сфері, а також в інтелектуальних порушеннях. Вихованці характеризуються підвищеною нервовою збудливістю, схильністю до ризику, низьким самоконтролем поведінки, високими показниками агресивності. Даний ступінь обумовлений неблагополучними стосунками в сім'ї або їхньою відсутністю; негативним ставленням до навчання і самого себе. Порушення дисципліни виникають через конфлікти на підґрунті психосоматичних захворювань, поганих відносин з однолітками, оточуючими. Порушення правил поведінки в притулку пов'язане і з віковими особливостями. Самостверджуючись в мікросередовищі, вихованці виявляють грубість і непослух, жорстокість, неповагу до старших, вживають нецензурні слова; відсутня емпатія один до одного, старші ображають молодших, сильніші – слабких. Часто перебувають у депресивно-пригніченому настрої. У періоди дратівливості виявляють агресію і тривожність. Мотиви діяльності, відносин і спілкування нестійкі і не є рисами особистості. Пізнавальні інтереси на низькому рівні або відсутні. Вчать під примусом з боку дорослих. Відрізняються неухважністю, нездатністю

розподіляти свій час. Негативний емоційний стан є найбільш стійким проявом підлітків і займає провідне положення в ієрархії показників дезадаптації.

Комплексність дії на соціально дезадаптованих підлітків полягала як в урахуванні ступеня їхньої адаптації, так і в тому, що в психокорекційній роботі застосовувалися різноманітні поєднання індивідуальних і групових тренінгів з метою виходу на самотренінг: програвання ситуацій позитивної взаємодії і спілкування; виконання різних ролей для знаходження способів, що редукують прояви дезадаптивної поведінки; створення психологічного клімату, який би спонукав до взаємодії при опорі на виявлені позитивні якості досліджуваних; створення ситуацій очікування приємних, позитивних для кожного учасника результатів дії, спілкування тощо. Застосування програми корекції соціальної дезадаптації досліджуваних визначило позитивні зміни у всій особистісній структурі досліджуваних, і особливо в їхній емоційній сфері, стабілізувало їхню самооцінку.

Результати проведеного дослідження свідчать про ефективність розробленої психокорекційної програми соціальної дезадаптації та відбору психологічних засобів психокорекції. У досліджуваних достовірно зменшилися показники дезадаптації, які за наявності помірного рівня дезадаптації наблизилися до показників контрольної групи. При тотальному та деструктивному рівнях дезадаптації покращення виявилось в меншому ступені. Головний показник – середній коефіцієнт дезадаптації – в експериментальній групі в результаті психокорекційної роботи зменшився з 53,4 до 23,7.

Висновки. Результати дослідження впливу соціально-психологічних особливостей неповнолітніх на процес їхньої ресоціалізації у закладах соціальної реабілітації показали, що досліджувані мають різні ступені соціальної адаптації, які виявляються в порушеннях відносин з найближчим соціальним оточенням підлітків, правил суспільної поведінки, трудової діяльності. Підлітки з тотальним ступенем дезадаптації відрізняються затримкою фізичного і психічного розвитку, обмеженістю соціальних контактів, нестабільністю емоційних зв'язків. Знижено такі показники, як увага, інтерес; мало відкритості, дружелюбності, часті прояви агресивності, заклопотаності, тривожності. Підлітки виявляють упертість, недовіру, замкненість, брехливість, заздрість. У них сформоване почуття неповноцінності, відсутня ініціатива, вузький світогляд, розвинена хитрість, звичка до побоїв. Поведінка відрізняється нестійкістю, недостатнім самоконтролем. Досліджувані з деструктивним ступенем дезадаптації відрізняються стійкими порушеннями адаптації, що позначається на навчанні, особливостях поведінки; спостерігаються невисокий рівень соціальної адекватності поведінки, проблеми в міжособистісному спілкуванні; відсутні комунікативні навички, вміння будувати позитивні відносини з оточуючими. Низькі показники за фактором емоційної стійкості відображають загальну емоційну незрілість, невміння організувати інтелектуальну діяльність. Спостерігається затримка психічного розвитку, що виявляється у незрілості їхньої емоційно-вольової сфери, а також в інтелектуальних порушеннях. Підлітки характеризуються підвищеною нервовою збудливістю, схильністю до ризику, низьким самоконтролем поведінки, високими показниками агресивності. Порушення правил поведінки у закритому навчальному закладі пов'язано і з віковими особливостями. Самостверджуючись в мікросередовищі, підлітки проявляють грубість, жорстокість, неповагу до старших, вживають нецензурні слова, часто перебувають у депресивно-пригніченому настрої. У періоди дратівливості виявляють агресію і тривожність. Мотиви діяльності, відносин і спілкування нестійкі. Пізнавальні інтереси на низькому рівні або відсутні. Вчаться під примусом з боку дорослих. Відрізняються неухважністю, нездатністю розподіляти свій час. Негативний емоційний стан є найбільш стійким проявом і займає провідне становище в ієрархії показників дезадаптації.

Література

1. Балл Г. А. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки // Соціальна психологія / Г. А. Балл. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13. – 29
2. Капська А. Й. Соціалізація особистості – надзавдання соціально-педагогічної роботи / А. Й. Капська // Вісник ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка. – Серія : Психологічні науки. – 2006. – Т. 1. – Вип. 41. – С. 136–140.
3. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с. – 236
4. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки / Н. Ю. Максимова. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2002. – 308 с. – 241
5. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация : механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Эксмо, 2010. – 368 с.

Транслітерація

1. Ball G. A. Fenomen viboru v konteksti social'noї povedinki // Social'na psihologiya / G. A. Ball. – 2005. – № 1 (9). – С. 3–13. – 29
2. Kaps'ka A. J. Socializaciya osobistosti – nadzavdannya social'no-pedagogichnoї roboti / A. J. Kaps'ka // Visnik CHDPU im. T. G. Shevchenka. – Seriya : Psihologichni nauki. – 2006. – Т. 1. – Vip. 41. – S. 136–140.
3. Maksimenko S. D. Genezis sushchestvovaniya lichnosti / S. D. Maksimenko. – К. : КММ, 2006. – 240 s. – 236
4. Maksimova N. YU. Psihologiya adiktivnoї povedinki / N. YU. Maksimova. – К. : VPC "Kiїvs'kij universitet", 2002. – 308 s. – 241
5. Nalchadzhyan A. A. Psihologicheskaya adaptaciya : mekhanizmy i strategii / A. A. Nalchadzhyan. – [2-e izd., pererab. i dop.]. – М. : ЕНkсмо, 2010. – 368 s.

Спицкая Л.В.

Влияние социально-психологических особенностей несовершеннолетних на их ресоциализацию в учреждениях социальной реабилитации

В статье раскрыто влияние социально-психологических особенностей несовершеннолетних на процесс их ресоциализации в учреждениях социальной реабилитации. Установлено, что испытуемые имеют различные степени социальной адаптации, проявляющиеся в нарушениях отношений с ближайшим социальным окружением, правил поведения и деятельности. Показано, что комплексность воздействия на несовершеннолетних с делинквентным поведением должна заключаться как в учете степени их социальной адаптации, так и в том, что в психокоррекционной работе должны применяться различные сочетания индивидуальных и групповых тренингов с целью выхода на самотренинг: проигрывание ситуаций позитивного взаимодействия и общения; выполнения различных ролей для нахождения способов, редуцирующих проявления делинквентного поведения; создание психологического климата, который бы вызвал взаимодействие при опоре на выявленные достоинства испытуемых; создание ситуаций ожидания позитивных для каждого участника результатов деятельности, общения и др. Источников - 5.

Ключевые слова: несовершеннолетние, социальная адаптация, ресоциализация, социально-психологические особенности, учреждения социальной реабилитации.

Spitskaya L.V.

Influence of socio-psychological characteristics of minors in their re-socialization institutions of social rehabilitation

In the article the influence of socio-psychological characteristics of minors in the process of re-socialization institutions of social rehabilitation. It was found that the subjects have different degrees of social adaptation, manifested in the broken relationship with the immediate social environment, rules of behavior and activity. It is shown that the complexity of the impact on minors with delinquent behavior should be in according to the degree of their social adaptation and that in psycho-operation should apply different combinations of individual and group training with the aim of entering the samotrening: playing situations, positive interaction and communication; perform different roles in order to find ways of reducing manifestations of delinquent behavior; creating a psychological climate that would be caused by the interaction, while relying on the dignity of the subjects identified; create situations of positive expectations for each participant performance, communication and others. Sources - 5.

Key words: *minor, social adaptation, re-socialization, social and psychological characteristics, social rehabilitation institution.*